

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

JDPI magistranti Xolboyeva Feruza

Annotatsiya

Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo‘l ochadi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to‘g‘ri keladi. Maktabgacha ta‘lim bola sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanishni ta‘minlaydi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi, uni muntazam ta‘lim olishga tayyorlaydi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta‘lim, bola, sog‘lom, shakllanishi, o‘qish, intilish hissini,

Аннотация

Речь открывает путь ко всем достижениям человеческой культуры. Важнейшими этапами овладения речью являются дошкольный возраст. Дошкольное воспитание обеспечивает ребенку здоровое, всестороннее развитие, пробуждается чувство стремления к учебе, подготавливает его к регулярным занятиям .

Ключевые слова: дошкольное образование, ребенок, здоровый, формирование, чтение, чувство притязания,

Annotation

Speech leads the child to all the achievements of human culture. The most important stages of speech acquisition are preschool age. Preschool education provides

the child with a healthy, well-rounded development, a sense of desire to learn awakens, prepares him for regular training.

Keywords: Preschool education, child, healthy, formation, reading, sense of aspiration,

Ajdodlarimiz bilim o'rgatuvchi ustoz faoliyatiga katta ahamiyat berganlar. Bu pedagogik faoliyatga bo'lgan asosiy talablardan biri edi. Sharq uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiy aqlli, dono va o'tkir fikrlaydigan kishilar to'g'risida shunday deydi: «Aqlli deb shunday kishiga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishda zo'r iste'dodga ega; yomon ishlardan o'zini chetda olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar».

Ta'lim tizimidagi islohotlar va davlat tili to'g'risidagi qonun [bolalar nutqini shakllantirish](#), xususan, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi va amaliyotida o'zgarishlar bo'lishini taqozo etadi. Bu o'zgarishlar me'yoriy o'quv-metodik adabiyotlarda muayyan darajada o'z aksini topgan. Lekin, ularga hozirgi talablar nuqtayi nazaridan tanqidiy yondoshmoq talab etiladi. Metodist olimlarning ko'pchiligi bolalar bog'chalarida bolalarning nutqini o'stirish shartlarini to'g'ri ta'kidlaydilar. Mazkur mualliflarning fikricha, nutq madaniyatining kamchiliklari bola shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bola tengdoshlari bilan muloqotda qo'rs, odamovi, quntsiz bo'lib qoladi. Bundan tashqari, bunday bolada tevarak-atrofnii o'rganishga bo'lgan qiziqish pasayadi, keyinchalik esa maktabda darslarni o'zlashtira olmaslikka sabab bo'ladi. E'lon qilingan tadqiqot ishlarini umumlashtirib o'rgangan holda ularning ko'pchiligida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirishga oid vazifalarni hal etishga nisbatan quyidagicha yagona yondashuv zaruriyatini aniqladik;

- tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bolada avvalo nutq eshitish shakllanadi, talaffuzni u keyinroq egallaydi);
- aniq talaffuz hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini dona-dona hamda aniq talaffuz qilish);
- so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;

- nutqning orfoepik jihatdan to‘g‘riligi ustida ishlash (bu namu- naviy adabiy talaffuz qoidalarining jami);
- nutq sur‘atini rivojlantirish;
- nutqning ifodaliligini shakllantirish (nutqning tabiiy, erkin, ya’ni nutqning ongli ifodalanishi);
- nutqiy aloqa ko‘nikmalarini tarbiyalash;
- nutqiy eshitish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- nutq’iy **nafas olishni shakllantirish**;
- o‘z fikrini erkin va izchil bayon etish malakasini shakllantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy aloqani tarbiyalashda tar- biyachi va ota-onalarning roli benihoya kattadir. Bolalar nutqi ustida ishlash jarayonida:

- a. tengdoshlari bilan suhbatda xushmuomala bo‘lishlariga;
- b. tabiiy ohangda gapirishlariga;
- d. so‘zlashganda suhbatdoshining yuziga qarab turishlariga;
- e. qo‘llarini bamaylixotir holatda tutib turishiga e’tibor bermoq zarur.

Bizga ma’lumki, til bilan tafakkur o‘rtasida uzviy aloqa mavjud, ular bir-birisiz yashamaydi. Manbalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning so‘z boyligini rejali, tarzda izchil kengaytirib borish zarur. Bolalar nutqini to‘g‘ri rivojlantirish uchun:

1. nutq o‘stirishga doir tevarak-atrof obyektlarini oldindan ajratish va ular bilan tanishtirish;
2. bolalarning eslab qolishi va to‘g‘ri talaffuz etishi, so‘zlashganda tez-tez foydalanishi, ahamiyatini tushunishi, zarur bo‘lgan so‘zlarning taxminiy ro‘yxatini tuzish lozim.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning faol lug‘atini boyitishda ularni tevarak-atrof bilan tanishtirish **muhim vosita sanaladi**, tadqiqotchi A.M.Borodich shunday deb yozadi: «Bolalarni borliq bilan tanishtirishning ikkita yo‘li bor»:

1. hissiy organlar bilan tashqi olamni bevosita idrok etish - bolalar predmetlarni kuzatadilar, ushlab ko'radilar, eshitadilar, tatib ko'radilar, u bilan harakat qiladilar;

2. bolalar tevarak-atrofdagilar haqida bevosita ma'lumot oladilar; tarbiyachi mehnat kishilari to'g'risida, tabiat bilan bog'liq hayot haqida gapirib beradi, bolalar kuzatgan hodisalarni tushuntiradi, kitob o'qib beradi, rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar namoyish etadi.

Xuddi mana shu tavsiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar bilib oladigan tevarak-atrof obyektlarini tasniflash uchun asos sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu bilan birga, bolalarda faol va passiv lug'at boyligi asta-sekin ortib boradi, nutq rivojlanadi. Maktabgacha **yoshdagi bola eshitadigan**, ma'nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda qo'llaydigan so'zlarni asta-sekin tevarak-atrof bilan tanishish jarayonida ota-onalari, tengdoshlari axborotlari orqali, shuningdek, o'zining uncha ko'p bo'lmagan so'z zaxirasiga tayanib bilib oladi. Bola o'sib boradi, uning ehtiyojlari ko'payadi, yangi istaklari, qiziqishlari paydo bo'ladi. Biroq tarbiyaning aqliy, axloqiy, mehnat va boshqa turlari bir maromda (bolaning yoshiga muvofiq) amalga oshishi uchun maktabgacha yoshdagi bolalar lug'atidagi so'zlar miqdori ustida yetarlicha o'ylab ko'rilmaydi. Afsuski, bu masalaga tadqiqotchilar tomonidan ham tegishli darajada e'tibor berilmaydi. Ta'limiy-tarbiyaviy jihatdan nihoyatda dolzarb bo'lgan bu muammo nazariy-metodologik va metodik jihatdan tadqiq etilmagan va ishlanmagan. Hozirgi davr tadqiqotchilari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun (shu jumladan, nutqni rivojlantirish bo'yicha ham) namunaviy faol va passiv so'zlar lug'atini (hech bo'lmaganda taxminiy) tuzishlari ham kun tartibidagi dolzarb masaladir. Ayniqsa, 5, 6 va 7 yoshdagi bolalar uchun lug'atlar tuzish nihoyatda muhimdir. Shu bilan birga, nafaqat so'zlarning miqdoriy tarkibini aniqlash (1500, 2000 yoki 3000 - 4000 so'z), balki ularni mavzular va hayotiy ahamiyati bo'yicha ham hisobga olish muhimdir. Shunday qilib, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda rivojlantirish uchun nafaqat tevarak-atrofnı o'rganish, obyektlarni asosli ravishda tanlash, balki ayni paytda eng ahamiyatli so'zlarni ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi (ya'ni **sifat tarkibi**, ma'nosi) bo'yicha o'rganishni ta'minlash ham dolzarb masaladir. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-

atrofni o'rganishda nutqini rivojlantirish uchun nazarda tutish lozim bo'lgan so'zlarni mavzu jihatidan guruhlariga quyidagicha bo'lish mumkin:

- ota-onalar, qarindosh-urug'lar, tengdoshlar bilan bog'liq so'zlar;
- maishiy predmetlar, o'yinchoqlarni anglatadigan so'zlar;
- bola yashab turgan joydagi predmetlar va boshqa narsalarni anglatadigan so'zlar;
- hovli, ko'cha, xiyobon, bog', tomorqadagi narsa-predmetlarni anglatadigan so'zlar;
- hayvonot olami, qushlar, sudralib yuruvchilar, hasharotlarni anglatadigan so'zlar;
- jonsiz tabiat obyektlarini anglatadigan so'zlar;
- inson kasb faoliyatining har xil turlari (kasbi, ixtisosi, ish turlari va hokazo)ni anglatadigan so'zlar;
- buyumlar, moslamalar, asbob-uskunalar, mashinalar, materiallar va hokazolarni anglatuvchi so'zlar;
- pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, tarix (axloq, ma'naviyat, qadriyat) kabilar bilan bog'liq so'zlar;
- ijtimoiy-siyosiy hodisalar bilan bog'liq bo'lgan so'zlar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida maktabgacha katta yoshdagi bolalar ayrim so'zlarni o'rganish bilan bir qatorda, iboralarni (os- monda yarim oy, oyoq yalang) ham talaffuz qilishni o'rganishlari ularning bog'lanishli nutqini o'stirishga samarali ta'sir ko'rsatar ekan. Ma'lumki, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladi: -tabiat obyektlari bilan tanishtirish mashg'ulotlarida;

-badiiy asarlar bilan tanishtirish mashg'ulotlarida

-savod o'rgatishda;

-o'yin faoliyatida;

-ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarning bajarilishida.

Xulosa:

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni soʻzli **shaklda umumlashtirilgan**, uni bayon etish va oʻzlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yoʻl ochadi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga toʻgʻri keladi. Maktabgacha taʼlim bola sogʻlom, har tomonlama kamol topib shakllanishni taʼminlaydi, unda oʻqishga intilish hissini uygʻotadi, uni muntazam taʼlim olishgatayyorlaydi. Maktabgacha **yoshdagi bola eshitadigan**, maʼnosini **tushunadi-gan**, eslab qoladigan hamda qoʻllaydigan soʻzlarni asta-sekin tevarak-atrof bilan tanishish **jarayonida ota-onalari**, tengdoshlari **axborotlari orqali**, **shuningdek**, oʻzining uncha koʻp boʻlmagan soʻz zaxirasiga tayanib bilib oladi. «Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining oʻzini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlash uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan oʻtishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1. F.R.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi rusiyzabon bolalarni oʻzbekcha soʻzlashishga oʻrgatish. T., “Oʻqituvchi” 1993
2. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. Qoz.,Sariogʻoch, 1998.
3. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni oʻrgatish metodikasi. T., “Sano-standart”, 2004.
4. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi”. T., “Istiqlol”, 2006.
5. Babayeva D.R. “Nutq oʻstirish metodikasi” T.: TDPU 2016-yil. Oʻquv qoʻllanma